

УДК 94(477)

Ярослав Секо

УКРАЇНСЬКИЙ САМВИДАВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х РР.

У статті досліджено формування мережі українського самвидаву першої половини 1960-х рр. Основну увагу скеровано на визначення організаційної мережі, читацької аудиторії у досліджуваний період.

Ключові слова: український самвидав, шістдесятництво, нелегальна література, організаційна мережа, читацька аудиторія.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що український самвидав першої половини 60-х рр. ХХ ст. на сьогодні достатньо не вивчено. Існує низка теоретичних проблем визначення його феномену, специфіки та хронологічних рамок. Навіть не заглиблюючись у теорію, самвидав вражає дослідника своєю багатозначністю: тексти, видані та поширювані поза офіційними засобами масової інформації, незалежно від часового та історичного контексту; передруки, чи власні твори незалежно поширювані шістдесятниками; мережа, у якій вони виготовляли, розмножували і поширювали.

Визначення стосуються як текстів, так і організаційної мережі.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні, культурницькі процеси, пов'язані з поширенням видавничої продукції у першій половині 1960-х рр.

Предметом дослідження є організаційна мережа українського самвидаву.

Мета дослідження – проаналізувати український самвидав першої половини 1960-х рр.

Завдання полягають у визначенні умов формування української мережі самвидаву впродовж першої половини 1960-х рр. шістдесятниками, встановлення території поширення та читацької мережі, роль окремих осіб у її розширенні.

Поняття "самвидаву" надто громіздке аби нашвидкоруч написати його історію. Окремі українські автори, як-от О. Обертас [1], Г. Касьянов [2], А. Русначенко [3], О. Бажан [4]. Однак вони дослідили окремі його аспекти.

Перед тим як перейти до висвітлення поставлених завдань необхідно наголосити на окремих моментах. По-перше, українська мережа самвидаву була складовою союзного "самиздата", зорієнтованого передусім на українського читача. На думку О. Обертаса, до українського самвидаву варто відносити "лише оригінальні твори, написані українською мовою або перекладені з російської мови і які стосуються нагальних проблем України в складі СРСР (культура, освіта, наука, мистецтво, економіка, мовна політика, цензура тощо).

Місце написання самвидаву, як і національність авторів, не відіграє особливої ролі, оскільки тексти спрямовувалися переважно до громадян України, серед яких масово поширювалися як на Сході, так і Заході України" [1, с. 36]. Варто зауважити, що частина шістдесятників зі східних та південних областей УРСР не мислили себе в національних межах, задовольняючись перебуванням у союзному "самиздате".

По-друге, самвидав це лише частина того нелегального літературного середовища, яке існувало в СРСР та УРСР. Аналізуючи український самвидав у цій статті, маються на увазі, насамперед, самостійно виготовлені твори авторів зі свого середовища або передруки популярних статей. Однак, крім цього молодими людьми поширювалися література, надрукована за кордоном або раніше надруковані твори різного ідейного спрямування. Ці тексти до самвидаву не належать.

Участь у виготовленні й читанні самвидаву є одним із основних атрибутів шістдесятництва. Неможливо бути шістдесятником і стояти осторонь цього явища. Самвидав, що став логічним наслідком розвитку позаофіційної літератури в СРСР, створив унікальне товариство втаємничених, читацьку аудиторію об'єднану спільними цінностями. Все, що заборонялося цензурою й не поширювалося через офіційні канали комунікації, лише в межах самвидаву могло отримати шанс на існування.

Самвидав, таким чином, поставав дзеркальним відображенням офіційного дискурсу, своєрідним світом навпаки. Якщо офіційний дискурс характеризувався догматичністю у підборі й тлумаченні матеріалу, то самвидав – плюралізмом поглядів. Це виходило з його природи – він був не самоціллю, а відповіддю на диктат влади в інформаційній політиці.

* не зовсім точно, адже офіційно інституту громадянства України або УРСР тоді не існувало. Напевно, йдеться про жителів республіки

Нелегальна, а точніше позаофіційна література, існувала задовго до шістдесятників. Справжнім їх досягненням стало не стільки формування опозиційного середовища, скільки його упорядкування й усистемнення. Різноманітні підпільні організації також виготовляли свою друковану продукцію, проте, вона не виходила за їх межі. Способи поширення шляхом таємного викиду в громадських місцях, або їх вивішування, більше насторожували аніж зацікавлювали.

Шістдесятники на радянському просторі перетворили хаос позацензурних матеріалів у систему, "специфічний засіб існування суспільно значимих текстів, тиражування яких здійснюється поза авторським контролем в процесі їх розповсюдження в читацькому середовищі" [5, с. 36]. Причина успіху шістдесятників, як на мене, полягала в умілому поєднанні таємності середовища поширення самвидаву з відкритістю діяльності. "У підпіллі водяться тільки щури", – приблизно так реагував радянський інтелігент на боротьбу підпільників. Якщо звернутися до ідейної складової, то їх прокламації переважно не відповідали настроям молодих людей, світогляд яких формувався в межах радянської освітньо-виховної системи. Безкомпромісність у боротьбі позбавляла маневру, не давала місця аргументам, тоді як молоді люди прагнули полеміки. Звідси інтуїтивне відторгнення від відверто антирадянського середовища підпільників на користь самвидаву шістдесятників.

Невипадково основними його поширювачами була творча й академічна інтелігенція, викладачі вузів, частково – учителі, студенти, медичні працівники. Попри пильний контроль за цими середовищами, КДБ не мало повної інформації. Значною мірою це пояснювалося не стільки конспірацією, скільки об'єктивною зацікавленістю читачів самвидаву в постійному доступі до непідцензурних матеріалів. Василь Овсієнко згадував здивування слідчого Миколи Цімоха: "Кого не виклич з ваших знайомих – усім ви давали самвидав. Комсомольцям, навіть комуністам! Чому ж ніхто з них не повідомив нас, щоб ми вас зупинили?" [6, с. 38].

Учасниця самвидаву, правозахисниця Людмила Алексєєва подала наступний механізм його функціонування. Автор віддруковував свій твір на друкарській машинці у декількох екземплярах і роздавав копії своїм знайомим. Якщо когось із них прочитане зацікавило, то він робив копії з екземпляра, що дістався йому, і роздавав їх своїм знайомим і т.д. Чим більший успіх мав твір, тим швидше й ширше відбувалося його поширення. Звичайно, самвидав надзвичайно нерентабельний у сенсі витрат праці й часу, однак, він знайшов талановитих авторів і енергійних розповсюджувачів, у нього не переводилися читачі й удосконалювалася технічна база, тому що він виявився єдиною можливою формою подолання державної монополії на поширення ідей і інформації. "Люди, що зголодніли по правдивій картині світу й нефальсифікованому знанню, ладні були заради цих благ жертвувати своїм часом, працею й навіть терпіти переслідування" [7]. З огляду на те, що шістдесятники гуртувалися невеликими групами, можна стверджувати, що самвидав з'явився цілком автономно в окремих із них, а згодом перетворився на об'єднуючий чинник.

Український самвидав народжувався на стихійному інформаційному полі у якому поширювалися мемуари колишніх в'язнів таборів, поезія репресованих та реабілітованих поетів, світова класика. Переважно літературні нелегальні канали поширення інформації перетворювалися на рупори опозиційних настроїв, публічної полеміки з актуальних питань суспільного життя. Молода інтелігенція виявилася витісненою за межі офіційного інформаційного поля, а тому вимушена шукати нові способи самовираження й спілкування. Самвидав став місцем зустрічі тих, хто не вдовольнявся партійними кліше й в усьому шукав вираження власної думки.

Сприятливе середовище для появи самвидаву формується приблизно 1962 р. З одного боку, це пов'язано з суттєвими змінами в молодіжному русі. Створений 1960 р. Клуб творчої молоді "Сучасник" зумів об'єднати розрізнені середовища київських літераторів, художників, музикантів, театралів. Об'єднані спільними переживаннями за становище рідної культури, настроями та інтересами, молоді люди виявилися найзацікавленішими в покращенні доступу до приховуваної інформації. З іншого боку, наприкінці 1962 р. М.Хрущов під час московських зустрічей із інтелігенцією красномовно дав знак про кінець "відлиги". Посилення цензури та відмови в публікаціях змушували молодих митців шукати альтернативні шляхи поширення власних творів.

У науковій літературі домінує гіпотеза про стихійну появу самвидаву, як результату діяльності молодіжних компаній [8, с. 107]. Логічним її наслідком є констатація того факту, що подальший розвиток самвидаву був не позбавлений цієї стихійності. В одному з інтерв'ю Н.Світлична відзначала: "... що ми тоді робили в самвидаві? Та розповсюджували як могли. Зараз навіть тяжко собі пригадати, як воно тоді відбувалося. Не було ж ніякої організації, не було навіть якогось чітко окресленого кола... Хоча коло, звичайно було. Але було багато кіл, вони десь перетиналися між собою, а десь не перетинались" [9, с. 29].

Центральною фігурою у виготовленні та поширенні самвидаву в Києві був І.Світличний, навколо якого сформувався авторський колектив молодих поетів і письменників. Одним із своїх основних завдань критик вважав творення із роздріблених літературних проявів іншого

літературного процесу, не підконтрольного Спілці письменників [3, с. 152]. Очевидно, що мережа самвидаву в умовах посилення цензури мала взяти на себе основне навантаження. І. Світличний першим у Києві, а потім і за його межами, почав збирати і поширювати нову поезію. На власний магнітофон "Весна", він записував молодих поетів: І. Драча, М. Вінграновського, І. Жиленко, В. Симоненка, Л. Костенко, Б. Нечерду, Б. Мамайсура та інших. Згодом ці записи потрапили у самвидав [9, с. 24]. Іншою сферою діяльності І. Світличного було упорядкування та редагування окремих матеріалів. У цьому контексті варто назвати "Щоденник" В. Симоненка, спогади Данила Шумука тощо. Спільно з В. Чорноволом було відредаговано статтю Василя Яременка "В шовіністичному зашморгу" (1964 р.).

Саме з кола І. Світличного вийшов один із центральних творів самвидаву "З приводу процесу над Погружальським" (1964 р.). Написавши рукопис "Спалення української бібліотеки", Є. Сверстюк віддав його І. Світличному для редагування й зміни авторського тексту. Останній, спільно із І. Дзюбою та В. Чорноволом, здійснив цю роботу й запустив її у самвидав [10, с. 87].

У цілому І. Світличному вдалося налагодити систему підготовки, редагування й друку матеріалів. Серед тих, хто йому допомагали варто назвати А. Горську, З. Антонюка, М. Плахотнюка. До редакторської роботи залучалися Н. Світлична та М. Коцюбинська. Що ж до друкарів, то І. Світличному вдавалося залучати до самвидаву навіть секретарів із партійних установ.

Із 1963 р. тісно співпрацював із І. Світличним науковий працівник Інституту філософії Є. Пронюк, автор однієї з найцікавіших статей політичного самвидаву "Завдання українського визвольного руху" (1964 р.) [11, с. 518]. Саме навколо нього формувалося ще одне коло київського самвидаву. Спільно зі студентом Київського медичного інституту Ярославом Гевричем та Петром Моргуном виготовлено декілька примірників фоторепродукцій різних статей і офіційних документів [3, с. 155].

Активною була участь у самвидаві Олександра Мартиненка. Поряд із ним участь у поширенні брали Іван Русин та Євгенія Кузнєцова. Діяльність цих осіб здійснювалася не без допомоги І. Світличного. Так, дослідник А. Русначенко наводить факти щодо зв'язків між О. Мартиненком та А. Горською, яка поряд із І. Світличним, вважається одним із основних організаторів культурницького руху [3, с. 153].

Якісні зміни в українському самвидаві пов'язувалися з розширенням контактів між молодістю інтелігенцією Києва і Львова. До 1962 р. Львів виразно тяжів до підпільної боротьби, проте, остерігаючись можливих репресій, не поспішав із діями. Уважно вивчаючи нові тенденції суспільного життя, львів'яни з 1962 р. активно цікавляться міркуваннями своїх київських колег щодо стратегії та організаційних форм боротьби. Дискусії, що мали місце між І. Світличним та І. Дзюбою з одного боку, та братами Михайлом і Богданом Горинями з іншого, завершилися усвідомленням львів'янами необхідності легальної боротьби. Проте, як здається, одним із основних аргументів на користь прийняття цього стала можливість займатися самвидавом. Дослідник Б. Захаров наводить слова І. Геля: "Створюється такий ланцюг: кияни... Горині, Гель – ми шукаємо боротьби. І я вже активно починаю виготовляти і розповсюджувати самвидав" [12, с. 85].

Молоді львів'яни були добре обізнані з нелегально поширюваною літературою. Переважно це були видання НТШ до 1939 р. Траплялася також націоналістична література. У подальшому ці матеріали передавалися до Києва, де знаходили свого читача. Втім, саме з 1962 р. під впливом киян у Львові з'являється власне самвидав. Про це згадує І. Калинець: "Власне з приїздом поетів з Києва я почав більше цікавитися поезією, яка з'явилася на східній Україні. Саме тоді нам став відомий Симоненко, Борис Мамайсур... Ми записували їхні вірші на магнітофон, вони поширювалися в рукописах – фактично починався самвидав" [13, с. 18].

Сприятливі умови для створення мережі самвидаву у Львові виникли після появи в кінці 1962 р. молодіжного клубу "Пролісок". Зміст його діяльності резюмував М. Косів: "наша діяльність проходила у вигляді різноманітних літературно-мистецьких вечорів, святкувань, обговорень, поширення самвидавних творів, прослуховування магнітофонних записів поезії" [14, с. 74].

Наслідуючи давні традиції підпільного видавництва, Львів перетворився на центр виготовлення й поширення самвидаву. Особливою активністю вирізнялися брати М. і Б. Горині, І. Гель, С. Шабатура, М. Зваричевська, Я. Лемик, Я. Менкуш. До поширення самвидаву в 1964 р. активно долучилося подружжя Калинців у співпраці з В. Чорноволом [13, с. 18]. Читацька аудиторія звичайно була значно більшою. Б. Горинь у спогадах наводить далеко не повний перелік осіб, яким він давав читати самвидав у Львові: Ярослава Музика, Дмитро Кривавич, Софія Караффа-Корбут, Микола Ільницький, Микола Петренко, Роман Іваничук, Оксана і Володимир Лучуки, Карло Звіринський, Роман Петрук, Андрій Бокотей, Любомир Медвідь, а також "деякі викладачі й студенти Львівського університету, Політехнічного інституту" [15, с. 259].

Історія українського самвидаву це ще й історія засобів тиражування текстів. Виготовлення самвидаву здійснювалося декількома способами – переписуванням, друкуванням на машинці

через копірку, фотографуванням. Поезія записувалася також на аудіоплівки ("магнітідат"). Переписування творів від руки було постійною практикою. Цей зручний спосіб хоч і був загальнодоступним, усе ж його недоліки очевидні: розмножуватися могли лише невеличкі за обсягами тексти. Використання друкарських машинок і копіювального паперу значно збільшувало як масштаби самвидаву, так і обсяги текстів. Із середини 1950-х рр. друкарські машинки були у вільному продажі – і цей факт є надзвичайно важливим для розуміння феномену самвидаву.

Саме львів'янам належить першість у питанні вдосконалення способів тиражування текстів. Одним із таких ентузіастів справи був Б. Горинь. Його початкова ідея полягала в тому, аби закупити певну кількість машинок, розмістити їх у надійному місці, знайти осіб, які передруковували б тексти. Серед тих, із ким він обговорював ці питання були Дмитро Кривавич та Павло Чемерис [15, с. 333].

На початку 1964 р. брати М. і Б. Горині створили центр із розмноження текстів. Фінансування здійснювалося безпосередньо учасниками, які добровільно жертвували на "українську справу". На них закуповувався фотопапір, друкарський папір та друкарські машинки. Згідно зі свідченням М. Гориня, на кінець 1964 р. у них було п'ять машинок [16, с. 207].

Не зупиняючись на цьому, Б. Горинь у 1964 р. за допомогою П. Чемериса, що працював відповідальним секретарем редакції газети "Поліграфіст" Львівського поліграфічного інституту, дістав друкарські шрифти. Одночасно Б. Горинь через молодого прозаїка Петра Дідовича познайомився з Анатолієм Шевчуком. Останній був рідним братом Валерія Шевчука, і працював лінотипістом у Житомирській обласній друкарні. А. Шевчук погодився виготовити лінотипні набори окремих заборонених поезій В. Симоненка, вірші С. Тельнюка "Забувайте українську мову" та Д. Павличка "Коли помер кривавий Торквемада", прокламацію "Друзі, громадяни". На початку літа 1965 р. замовлення було готове, і Б. Горинь забрав лінотипні відливи, залишивши для роботи текст "З приводу процесу над Погружальським" [15, с. 334].

Отримані лінотипи Б. Горинь привіз І. Світличному й залишив у нього. Цими лінотипами так і не скористалися, оскільки він зайняв дуже обережну позицію. Про це читаємо у спогадах Б. Гориня: "По дорозі Іван повідомив, що не впевнений, чи варто було виготовляти лінотипи, бо друкарська машинка – то річ побуту, машинок багато, а лінотип – це державна власність. Приватних друкарень ніхто не має, тому він подумає, чи варто негайно пускати ці відливи в рух, чи краще хай трохи почекають. Іван... вважав, що така форма розповсюдження літератури може нам зашкодити, бо у випадку, якщо в люди піде тираж, набраний друкарським способом, КГБ все переверне, щоб знайти друкарню, в якій виготовляють лінотипи" [15, с. 338].

Варто відзначити, що зв'язки між Києвом і Львовом впродовж 1962–1965 рр. були надзвичайно інтенсивними. Найтіснішими вони були між І. Світличним і братами М. і Б. Горинями. Є. Пронюк також активно обмінювався самвидавом із львів'янами. Через Вадима Пеньківського самвидав потрапляв до М. Гориня. Ще одним адресатом у Львові був М. Осадчий [3, с. 155]. Позитивно вплинув на обмін самвидавом переїзд до Львова В. Чорновола. Саме він привіз перший варіант тексту "Шляхи і завдання українського визвольного руху" й ознайомив із ними М. Гориня, який, у свою чергу, показав матеріали Б. Гориню, Т. Стараку, І. Гелю та колишньому політв'язню Батурину [16, с. 206].

Із 1963 р. самвидав поширювався в Луцьку. Раїса Мороз згадує як у травні того року її чоловік Валентин привіз із Луцька вірші В. Симоненка, Л. Костенко, М. Вінграновського, і з таємничим виглядом повідомив, що "ці вірші ніде не друковані й розповсюджуються між студентами та викладачами інституту або від руки, або друкуються через копірку на друкарській машинці" [17, с. 49]. Переважно ці люди гуртувалися навколо Клубу поетичного слова, керівником якого був Дмитро Іващенко. Потрапляли сюди матеріали переважно зі Львова від Б. Гориня. Останній, для прикладу, у травні-червні 1964 р. передав Д. Іващенку ненадруковані твори Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча та М. Вінграновського через Анатолію Панас. У "необережному" листі А. Панас до Б. Гориня від 25 червня 1964 р. названо декілька осіб, причетних до читання й поширення самвидаву у Луцьку: Д. Іващенко та його дружна Віра, Леся Ковальчук а також В. Мороз [15, с. 283].

"Львівський слід" простежується також у поширенні самвидаву в Івано-Франківську. Про це свідчать тісні зв'язки братів М. і Б. Горинів із О. Заливахою та В. Морозом. У Тернополі самвидав поширювався через І. Герету та М. Чубатого. Зв'язок із Житомиром здійснювався через братів Анатолія і Валерія Шевчуків та Євгена Концевича. Через Михайла Масютка, що проживав у Феодосії український самвидав діставався Криму. У самвидаві Одеси були задіяні Станіслав і Ніна Караванські, Людмила Шереметьєва.

Вже від 1964 р. можна говорити про наявність сформованого каналу передачі самвидаву. У перших числах квітня, Б. Горинь, використовуючи службове відрядження, розповсюджував надрукований у Львові самвидав між представниками Києва, Харкова, Полтави та Сум. Заїхавши спочатку до Києва, він зустрівся з І. Світличним та Є. Сверстюком. Обмінявшись із ними деяким самвидавом та отримавши адреси "своїх" людей, Б. Горинь поїхав далі [16, с. 273]. У Харкові частину

матеріалу, серед яких були збірки недрукованих поезій і деякі статті, передано Роберту Третякову. Щоправда останній дуже критично поставився до прочитаного, від якої "несе антирадянщиною". Схожий "провал" чекав на Б. Гориня у Полтаві, де особа, рекомендована Є. Сверстюком, не проявила до матеріалів "особливого зацікавлення". Проте в Сумах привезені матеріали потрапили на хороший ґрунт. Знайомі Б. Гориня, Геннадій Петров та Микола Данько "любувалися саморобними збірками вибраних поезій Симоненка, ...акуратно гортали публіцистику на цигарковому папері" [15, с. 276].

У травні 1964 р. львів'янами підготовлено повну валізу самвидаву. М. Горинь, спільно з І. Гелем та М. Зваричевською мали привезти її до Канева, у якому відбувалися шевченківські свята. КДБ стало відомо про ці наміри, тому напівдорозі до пункту призначення автобус із львівською делегацією було зупинено. Запланований обшук не відбувся лише через те, що слідчі не виявили в автобусі М. Гориня. Він не зміг виїхати зі Львова за сімейними обставинами, бо напередодні його дружина народила доньку. Таким чином, валіза, що увесь час перебувала в М. Зваричевської надійшла до адресата – І. Світличного, а вже через того поширилася серед читачів [16, с. 207].

Уже на початок 1965 р. мережа самвидаву мала значне поширення в інтелігентському середовищі. 5 серпня 1965 р. у приміщенні Львівської державної наукової бібліотеки під час видачі книжок, у одній із книг знайдено та вилучено надруковані на машинці під копірку на тонких аркушах паперу "З приводу процесу над Погружальським", "Відповідь матері В. Симоненка – Щербань Г. Ф.", "Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства". За цим фактом 9 серпня 1965 р. управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Львівській області відкрило кримінальну справу [14, с. 339]. Аналогічні дії проводилися й у інших містах. Їх результатом стала централізована хвиля арештів осіб, причетних до виготовлення і поширення самвидаву.

Про масштаби самвидаву свідчать операції органів КДБ, проведені в другій половині 60-х рр. Зокрема, у 1965 р. викрито осередки у Києві, Львові, Тернополі, Луцьку, Івано-Франківську, Житомирі. Під час проведених обшуків вилучено понад 900 примірників самвидаву, 13 друкарських машинок, що використовувались для їх тиражування [1, с. 118].

Основним результатом розвитку самвидаву першої половини 1960-х рр. стало його усамостійнення від загальносоюзної мережі. Усамостійнення не означало розриву, а лише появу власного чітко впізнаваного почерку. Це відбувалося шляхом формування двох центрів – Києва і Львова, окремі представники інтелігенції котрих почали свідомо орієнтуватися на українські реалії.

Починаючи з поезії молодих україномовних поетів, взято курс на розширення власне української тематики в публіцистиці самвидаву. Така позиція дозволила, не пориваючи із загальносоюзним самвидавом, створити національне середовище для поширення заборонених текстів, а також сформувати читацьку мережу.

Список використаних джерел

1. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / Обертас О. – К.: Смолоскип, 2010. – 300 с.
2. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Касьянов Г. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
3. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Русначенко А. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
4. Бажан О. "Самвидав" як засіб поширення об'єктивної інформації про Україну в 60–80-х роках / Бажан О. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1–2. – С. 357–365.
5. Даниэль А. Самиздат: поиски определения / Даниэль А. // Карта. – 1994. – № 5. – С. 28–36.
6. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика / Овсієнко В. – У 2-х кн. – Кн. 1. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – 352 с.
7. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР / Людмила Алексеева. Режим доступу до ресурсу: <http://www.memo.ru/history/diss/books/alexeewa/>
8. Алексеева Л. Поколение оттепели / Пер. с англ / Алексеева Л., Голдберг П. – М.: Захаров, 2006. – 432 с.
9. Інтерв'ю з Надією Світличною // Молода нація. – 2006. – № 2. – С. 22–57.
10. Ми вибирали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – 344 с.
11. Пронюк Євген Васильович // Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 518–519.
12. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Захаров Б. – Харків, 2003. – 144 с.
13. Одержимість: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ігорем Калинцем. – Львів: Ін-т українознавства, 2002. – 178 с.
14. Косів М. Проліски виростають з-під снігу / Косів М. // У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу / Ідея видання та упорядкування В. Квітневого. – Львів: Каменяр, 2003. – С. 71–76.
15. Горинь Б. Не тільки про себе. Книга перша (1955–1965) / Горинь Б. – К.: Пульсари, 2006. – 348 с.
16. У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 185–234.
17. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Мороз Р. – К.: Свічадо, 2005. – 214 с.

Ярослав Секо**УКРАИНСКИЕ САМИЗДАТ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1960-Х ГГ.**

В статье исследовано формирование сети украинского самиздата первой половины 1960-х гг. Основное внимание направлено на определение организационной сети, читательской аудитории в исследуемый период.

Ключевые слова: украинский самиздат, шестидесятничество, нелегальная литература, организационная сеть, читательская аудитория.

Yaroslav Seko**UKRAINIAN SAMIZDAT FIRST HALF 1960.**

This article explores the formation of network Ukrainian samizdat first half of 1960's main focus directed to determining the organizational network, readership in the study period.

Key words: Ukrainian samizdat, sixties, illegal literature, the organizational network, readership.

УДК 94 (477)**Руслан Котенко****РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА В ТУРИСТИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНІЙ СФЕРІ У 1970–1980-Х РОКАХ: МІЖ ІДЕОЛОГІЧНОЮ ДОЦІЛЬНІСТЮ ТА СОЦІАЛЬНИМ ПРАГМАТИЗМОМ**

У статті висвітлено державну радянську політику в туристсько-екскурсійній сфері у 70–80-х рр. XX ст., проаналізовано посилення її заідеологізованості й прагнення перетворити туризм на дієвий засіб пропаганди комуністичної ідеології.

Ключові слова: туристично-екскурсійна сфера, ідеологічна доцільність, соціальний прагматизм, комуністична ідеологія, ідейно-політичне виховання.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що сучасна історична наука переважно негативно висвітлює радянську добу історії УРСР, без виваженого неупередженого осмислення. Дослідники фактично одностайні в думці, згідно з якою саме на 1970–1980-ті рр. припала "золота доба" історії радянського туризму, коли, незважаючи на застійні явища у соціально-економічній галузі та панування жорсткого тоталітарного режиму, відбувся справжній бум його розвитку.

Мета статті полягає у тому, щоб, відстеживши генезу радянської політики та організаційного становлення туристично-екскурсійної сфери за роки існування СРСР, з'ясувати їхні сутнісні характеристики та зміст розвитку у 1970–1980-х рр., що становлять окремий своєрідний період в історії радянського туризму.

Об'єкт дослідження – радянська політика у сфері туризму в 1970–1980-х рр. XX ст.

Предметом є особливості становлення і розвитку туристично-екскурсійної сфери в СРСР та УРСР у 1970–1980-х роках.

Основними документальними джерелами слугують передусім офіційні постанови партійних і державних органів та громадських організацій, відповідальних за розвиток цієї сфери. Вони потребують творчого критичного аналізу задля виявлення основних тенденцій і реальних змін, що відбувалися у цій сфері упродовж досліджуваного періоду.

Досліджувана проблема з різних позицій висвітлювалася в науковій та популярній літературі як радянськими, так і сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками, такими як А. Абуков [1], В. Бабарицька [2], Л.Воронкова [3], В.Касаткін [6], В.Квартальнов, В.Сенін [7], Т.Дьорова та О.Костюкова [19] та інші. Утім праці носили заідеологізований характер та відображали притаманне радянській історіографії явище, коли постанови компартії та радянського уряду виступали основним критерієм періодизації та визначення реальних тенденцій і здобутків туристично-екскурсійного руху.

Авторитетне видання визначає "туристську політику" як один з видів соціально-економічної політики держави, спрямованої на розвиток туристичної індустрії і суб'єктів туристичного ринку, а також сукупність заходів політичного, юридичного, економічного, соціального характеру з метою створення умов для розвитку, регулювання й координації туристичної діяльності [5, с. 327–328]. Попри деяку зорієнтованість на сучасні реалії, таке тлумачення цього суспільного феномену досить